

Karakterisering och kulturhistorisk värdering

Södra Ljunga kyrka

Södra Ljunga socken i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Katarina Bäck

Inledning

Bakgrund och syfte

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Med utgångspunkt att genomföra vård och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift utför Smålands museum en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Södra Ljunga kyrka. Kyrkorna som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, vilka är kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas särskilt genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och har genomförts på uppdrag av bsv arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård och underhållsplanen.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet., men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Historik och händelselista

Södra Ljunga kyrka byggdes på medeltiden som en romansk kyrka med långhus och rakslutet kor. Genom en murverksdokumentation som företogs år 1979 drogs slutsatser utifrån de spår som upptäcktes i murarna. På norra långhusmuren finns en igensatt rundbågig portal. Mittfönstret på södra långhusväggen utgör övre delen av en igensatt portal denna vägg är uppförd 1790-91. I samband med kyrkans ombyggnad 1790-91 ska även östra kormuren samt en stor del av norra sträckmuren ha behövt muras om. Detta kan förklara att inga murskarvar framträder i norra långhusmuren. Ovannämnda igensatta portal med omgivande murparti torde vara ursprunglig.

Under åren 1790-91 byggdes kyrkan om kraftigt och fick nyklassicistisk karaktär, de vitigaste inventarierna från 1600- och 1700- talet bibehölls.. Långhuset förlängdes då mot väster och breddades åt söder. Även östra kormuren och en stor del av den norra muren murades om. Till koret fogades en halvrund sakristia i öster. 1792 byggdes ett lågt brett torn i väster efter ritningar av Gustaf af Sillén. I samband med kyrkans utvidgning moderniserades altaruppsatsen från 1711 och predikstolen från 1657 med ljudtak från 1717.

Samma år som tornets uppförande återinvigdes kyrkan och är nu en av de mest typiska 1700-tals kyrkorna i södra Småland, den är visserligen inte stor men gör ett ljust och luftigt intryck samt är väl hållen.

Händelselistan baserar sig på material från Smålandsmuseums arkiv och bibliotek samt Antikvarisk Topografiskt Arkiv, ATA.

1790-91	Södra och västra muren revs och kyrkan breddades mot söder och förlängdes mot väster. Koret fick en halvrund sakristia mot öster. I samband med detta sattes nuvarande altartavla från 1711 upp som tidigare suttit i gamla kyrkan. Kyrkan fick en nyklassicistisk karaktär.(ATA)
1760	Predikstolen bättringsmålas av härads målaren Sven Niclas Berg från Ölmstad.(ATA)
1792	Ett lågt brett torn byggdes i väster. (ATA)
1798	Kyrkan förses med en orgel vilken är byggd av orgelbyggaren Strömblad. (ATA)
1793	Predikstolen målas i en vackert grågrön färgton med guldfärgade lister, denna färgskala har även bänkinredningen. Målare är sockenmålaren Ander Hellgren, Södra Ljunga. (ATA)
1865	Kyrkan får en ny orgel vilken är byggd av direktör Elfström i Ljungby. (ATA)
1874	Kyrkogårdutvidgning mot norr och väster. (ATA)

- 1890-tal Fönster och dörrar byttes ut samt en invändig ommålning genomfördes. (ATA)
- 1930 Utvidgning av kyrkogården mot väster. Muren på norra sidan om den gamla kyrkogården revs och denna sten användes vid uppförandet av en ny mur vid det nya begravningsområdets västra gräns. Den nya muren uppfördes i samma byggnadssätt som den gamla och omsluter hela det nya området. Befintliga träd i gränslinjen till det nya området bibehölls. Smidda järngrindar sätts upp vid ingången på västra sidan av samma typ som vid södra ingången. (ATA)
- ca 1939 Torntaket omtäcks med kopparplåt och sakristians tak med galvaniserad plåt liksom solbänkarna vid fönster och ljudluckor. Den galvaniserade plåten ska oljemålas. (ATA)
- 1964 Kyrkan återinvigs efter en större restaurering. Predikstolen restaureras till 1793 års utseende vilket har genomförts av konservator Bertil Bengtson, Linköping och hans son konservatorassistent K. Bengtson. Även övrig interiör har återställts till 1793 års utseende. Altartavlans ramlist har fått ny färg som väl smälter samman med skulpturarbetet på tavlan. (ATA)
- 1966 Kyrkan putsas om med vitt kalkbruk (ATA)
- 1979 Fasadrenovering – den gamla putsen togs till största delen bort och ersattes med ny kalkputs som sedan kalkavfärgades. (Smålands museums topografiska arkiv). Det genomfördes även en murverksdokumentation. (ATA).
- 1980-tal Restaurering av altaruppsatsen.(ATA)
- 1995 Fasadrenovering – fasaden blästrades och en del lös puts nedbilades. Fönster, portar, tornluckor och underslag målades med linoljefärg. Dåligt spån i östra gavelpetsen byttes ut och spånen tjärades. Taket på sakristian lades om med fabriksmålad plåt. (ATA)
- ca 1996 Nytt orgelverk – spelbordet byggdes in genom att integreras i fasaden på så sätt att klaviaturerna placerades i mittfyllningen, mellan de båda plintliknande partierna i sockeln. Registerdragen sattes direkt i plintarna utan ram. (ATA)

Kyrkomiljön

Södra Ljunga kyrka är belägen vid landsvägen mellan Össjö och Ivla utmed Prästebodaån i nära anslutning till tre generationer prästgårdar. Mitt emot kyrkan ligger församlingshemmet, som tidigare var skola. Sockennamnet skrevs 1372 ”Liwnnggha” och har fått sitt namn av de vidsträckta ljunghedar som funnits här. Terrängen i norr, söder och väster ligger så gott som i plan nivå med kyrkogården, då däremot området öster om kyrkogårdsmuren sluttar något mot öster.

Kyrkogården ramas in av en stenmur och utanför denna finns en trädkrans med hamlade träd. Det finns även ett antal träd utplacerade på kyrkogården. Trädinnehavet utgörs huvudsakligen utav lönn men det finns även två popplar samt ett fåtal björkar. Gången som leder upp till entrén kantas av hacktorn. Muren som omgärdar kyrkogården är utförd av blandad jordsten och kilad sten och uppmurad i en halvmur. Samtliga gravstenar står i öst-västlig riktning. Gångarna är asfalterade och det synes som om många även är igenlagda. Det finns endast några få riktigt gamla gravvårdar. Öster om kyrkan i nära anslutning till kyrkogården finns en redskapsbod i nyare utförande samt ett äldre förråd, båda i stående locklistpanel och rödfärgade.

Kyrkogården har genomgått två större förändringar. År 1874 utvidgades kyrkogården mot norr och väster varvid även kyrkogårdsmuren flyttades. På 1930-talet genomfördes ytterligare en utvidgning, denna gång mot norr. Eftersom träden mot norr som tidigare utgjort del av den befintliga trädkransen bibehållits är det tydligt hur stor utvidgningen är som företagits. Muren revs dock och stenen återanvändes vid uppförandet av en ny mur vid det nya begravningsområdets västra gräns. Denna utvidgning fick till följd att själva kyrkogårdsplanen nu är omäändrad så att stenmuren vid landsvägen avslutar kyrkogården i rät vinkel mot sidomurarna. Utvidgningen genererade även 31 stycken nya gravplatser från förut 230 stycken till nu 261. De smidda järngrindarna som finns i den nya delen är av samma stil som de gamla grindarna med undantag från korset.

Nuvarande kyrkogårdsmur och trädkrans bildar en sluten enhet som harmoniskt ansluter sig vackert omkring kyrkobyggnaden.

Byggnadskarakter

Exteriör

Södra Ljunga kyrka består av ett rektangulärt långhus med koret i öster och det låga, breda tornet med tornhuv i två avsatser i väster. Långhuset avslutas i öster med den halvcirkelformade sakristian. Kyrkorummet har endast en ingång från väster genom vapenhuset men även sakristian har en direkt förbindelse utifrån. Kyrkans murar är uppförda av gråsten samt ut- och invändigt putsade med kalkbruk och avfärgade i vitt. Taket på långhuset är täckt med tegel, på tornet med kopparplåt och sakristian med galvaniserad plåt. Östra gavelspetsen på långhuset är täckt med spån.

Kyrkans exteriör har en tydlig nyklassicistisk prägel med den vita putsade fasaden samt de stora rundbågiga fönstren.

Interiör och viktigare inventarier

Kyrkan som består av vapenhus och långhus är förbunden med genom en dörr bakom altaret med sakristian. Under sakristian finns ett mindre källarutrymme med tillträde genom en lucka i sakristians golv. Kyrkans invändiga väggar är mycket ojämna i synnerhet norra väggen som är kvar från den gamla kyrkan. Ovanför valvet i kyrkans mitt står skrivet "Salige äro de som höra Guds ord och gömma det".

Golvet i kyrkans gång är av breda ospåntade plankor. I bänkar och kor är på senare tid inlagt tunnare spåntat golvträ ovanpå det befintliga. Kyrkorummet och korets innertak är utfört i tunnvalvsform och av hyvlade och spåntade bräder i 15 till 40 cm bredder. Det välvda innertaket är oljemålat i gråvit färgton och accentueras av en dekorativ taklist. De stora rundbågiga fönstren är försedda med vanligt vitt fönsterglas med undantag av glasrutorna närmast mursmygarna, vilka är av mattslipat glas.

Liksom exteriören präglas interiören av nyklassicismen med de stora fönstrens ljusinsläpp och sin ljusa färgskala i grågrönt med marmorering i blått. Bänkkvarteren är slutna med bänkdörrar åt gången och utförda med smala sitsar och upprättstående ryggstöd.

Den skulpterande altarprydnaden av trä med snidade akantusblad, krönt av Carl XII:s namnchiffer är placerad fristående framför dörren till sakristian. På södra sidan finns en fristående figur vilken föreställer Moses med lagens tavlor, på norra sidan står Frälsaren med globen tillsammans med två änglar. Övre delens mittfält är en pannå föreställande Kristi korsfästelse, nedre delen en oljemålning på duk föreställer Kristi nedtagande från korset. På tavlans baksida står skrivet: "År 1711 blef denna Altare Taflan förfärdigad, nedtogs tillika med gamla kyrkan år 1792. Jag vill gå in i Titt hus på Tin stora barmhärtighet och tillbedja mot Titt helga tempel och Tin frucktan. Ps. 5 v 8." Altartavlan hade tidigare sin plats i socknens äldre kyrka. Altaret omslutes av en altarring med konturskurva bräder. Altarringens knäfall och överkant är klädda med röd plysch. Den första orgeln byggdes 1865 av orgelbyggare Carl Elfström, Ljungby och fasaden från denna är bevarad.

Predikstolen är utförd 1637 samt övermålad flera gånger. Den är nu målad i en blågrön färgton med lister av guld, i speglarna syns de fyra evangelisterna. Ljudtaket är utfört 1717. Trappan till predikstolen är utförd senare, troligen i samband med predikstolens uppsättande i den nuvarande kyrkan år 1791. På bokbrädet på predikstolen läses å ena sidan: PBSL. Och å andra sidan 1657.

De viktigare inventarierna består av: En huggen omfattningssten med ett skulpterat människohuvud från den medeltida kyrkan vilken återfinns i vapenhuset. I tornet hänger två ringkockor som sattes dit i samband med att tornet uppfördes och kyrkklockan från 1634 med inskriptionen "homo dum clangor meus ad sacra limina templi te vocat hic summi quaerito verba Dei 1634 J.H.S. Benedictus Magni P.L" har ett högt kulturhistoriskt värde liksom ljusredskap från 1600- och 1700-talen samt ett golvur från 1700-talet.

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Karakteristiskt för Växjö stift är de stora vita nyklassicistiska kyrkorna från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Nyklassicismen innebar en total brytning med den traditionella kyrkoarkitekturen. Förebilderna för den nya arkitekturens stildrag hämtades från antikens byggnadsverk med harmoniska proportioner, formernas renhet, symmetri och enkelhet. Det var upplysningstid vilket också speglar tidens kyrkoarkitektur, fönstren skulle öppnas upp för att få in ljus utifrån vilket var en stor kontrast till den medeltida traditionen där yttervärlden stängdes ute. Södra Ljunga kyrka är dock en ombyggd romansk kyrka som fått en nyklassicistisk dräkt. Detta gör att kyrkan har ett något mer kompakt utseende, i synnerhet tornet som känns aningen klumpigt och saknar lanternin. I övrigt är den ett mycket gott exempel på en nyklassicistisk kyrka med de relativt höga murarna, stora symmetriskt placerade fönster och det låga sadeltaket.

Även interiören präglas starkt av 1700-talets ideal med sitt öppna, ljusa kyrkorum och stora ljusinsläpp. I den avskalade interiören är de dominerande komponenterna det betonande altarpartiet, predikstolen och den stora västläktaren med sin orgel. Färgskalan är reducerad till vitt och gråblått och inga onödiga utsmyckningar förvillar. Från den medeltida kyrkan återstår endast en huggen omfattningssten med ett skulpterat människohuvud vilken visar på kyrkans tidiga historia..

Kyrkans placering är historisk då socknens religiösa centrum legat här sen medeltiden. Kyrkogården har genomgått en rad förändringar men håller ihop som en helhet. Med dess trädkrans, omgärdande mur och tydliga avgränsning till 1930-talets utvidgning utgör den ett viktig komponent för kyrkans helhet. Kyrka och kyrkogård tillsammans med de närliggande prästgårdarna utgör en värdefull kulturmiljö.

Sammanfattningsvis kan sägas att kyrkan utgör i sin helhet ett gott exempel på en välbevarad landsortskyrka från slutet av 1700-talet. Kyrkans bevarade inredning och byggnadsdetaljer utgör värdefulla historiska dokument som ännu är i bruk. Tillsammans med närliggande bebyggelse skapar kyrkan och kyrkogården en värdefull kulturmiljö.

Arkiv och litteratur

Smålands museum topografiska arkiv

Antikvariskt Topografiska arkivet, ATA, Riksantikvarieämbetet i Stockholm

Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium nr. 216. Kyrkobyggnader 1760-1860, del2

Småland och Öland, Uppsala 1993

Kyrkobyggnader i Kronobergs län. Red. Heidi Vassi. Falun 1998.